

Constructivist Analysis of the Turn in Iran's Foreign Policy Towards the Nagorno-Karabakh Crisis (2020)

Mehdi Abbaszadeh Fathabadi¹

Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Law and Theology, Shahid
Bahonar University of Kerman

Hossein Moeinabadi Bidgoli

Assistant Professor, Department of Political Science, Faculty of Law and Theology, Shahid
Bahonar University of Kerman

Mahdiye Doosthosseini

M.A Student of Political Science, Faculty of Law and Theology, Shahid Bahonar University
of Kerman

(Date received: 9 February 2021 - Date approved: 4 March 2022)

Abstract

Introduction: The Republic of Armenia and the Republic of Azerbaijan have been at loggerheads over the Nagorno-Karabakh region since its inception and there have been bloody wars between the two sides. The Nagorno-Karabakh crisis began when the Karabakh parliament voted on June 12, 1988, for the complete secession of Nagorno-Karabakh from the Republic of Azerbaijan and its accession to Armenia. This region is legally within the borders of Azerbaijan, but the majority of its inhabitants are Armenians. In the last years of Soviet life, clashes broke out between the two sides and hundreds of thousands were displaced. In 1992, a full-scale war broke out between the two countries. The clashes lasted for more or less until 1994 when a ceasefire was mediated by Russia. After that, the Nagorno-Karabakh region and the surrounding areas came under the control of Armenia. Karabakh region is of strategic, geopolitical, and geo-economic importance for Iran. For this reason, this crisis has had a great impact on Iran's security and Iran has repeatedly tried to end this conflict by adopting an active policy of neutrality. The Islamic Republic of Iran has taken mediation measures to prevent bloodshed and killings in the region. Azerbaijani officials expected Iran, like Turkey, to support them and cut ties with Armenia, not to mediate. In any case, Iran sided with Armenia in the Nagorno-Karabakh conflict due to the pursuit of

1 E-mail: abbaszadeh@uk.ac.ir (Corresponding author)

pan-Azarist policies and the idea of unification of Azerbaijan and anti-Iranian positions by the government of the Republic of Azerbaijan in the first decade of independence. Iran's policy is more inclined towards Armenia and despite the cultural and historical commonalities with the Shiite Republic of Azerbaijan, it is more inclined towards Christian Armenia. The latest ceasefire violation dates back to September 2020, when the two countries began a new war again, despite the outbreak of the Corona Virus. In the recent crisis, we are witnessing a turnaround in Iran's policy. In this crisis, Iran supports the government of Azerbaijan and explicitly emphasizes the right of Azerbaijan to the ownership of the region. During his speech on the conflict, the Supreme Leader of the Revolution stated that all the occupied territories of Azerbaijan should be evacuated and handed over to Azerbaijan and that Yerevan should know that any occupation is condemned.

Research Question: The main question of the article is how to analyze Iran's foreign policy in the Nagorno-Karabakh crisis based on a constructive approach? This study seeks to analyze the factors influencing the turnaround in Iran's foreign policy in the face of the Nagorno-Karabakh crisis from the tendency towards Armenia to a resolute defense of Azerbaijani policy.

Research Hypothesis: The Hypothesis posed by the above-mentioned question is that factors such as Islamic-Shia ideology, modification of ethnic and Pan-Azarist policies of Azarbyjan and subsequently its orientation toward realism and pragmatism, reciprocally westernizing foreign policy of Armenia and intensifying the internal oppositions against the early foreign policy of Iran in supporting the Cristian Armani state caused the change in Iran foreign policy toward the crisis.

Methodology: Using the qualitative method of analysis, this research wants to analyze the factors of change in Iran's policy toward the Karabakh crisis. In other words, the authors explain the factors of convergence and divergence in relations between Iran and Azerbaijan. The nature of this writing or the method of analyzing is qualitative. The data collection has been through the library method, the use of internet resources, articles, and documents.

Results and Discussion: Analyzing from a constructivist point of view, the behavior of the actors of international relations is formed during social interactions, this, in turn, determines their identity and consequently, their interests. The cultural, social, and political structures governing the structure of the political system and foreign

policy of Iran and Azerbaijan and the formation of identity and interests of the two countries based on it, in the early years of Azerbaijan's independence, led to divergence in relations between the two countries. Iran turned to Armenia in the Nagorno-Karabakh crisis. Gradually, however, with the fading of ideological orientation and the tendency of the two countries towards pragmatism and realism, as well as the redefinition of the mentioned structures, more convergent relations were experienced between the two countries. In general, according to what has been said, the perspective of the relations between the two countries can be described in such a way that despite the opportunities that exist in some areas, relations between the two countries will also face challenges. The shift of Iran's policy towards the interests of Azerbaijan, especially during the recent Nagorno-Karabakh crisis and meeting the expectations of this country, as well as the adoption of realistic policies by the Azerbaijani government and reducing reliance on relations with the West and diversification in foreign relations have a more positive outlook.

Conclusion: The challenges in the relations between the two countries regarding the legal regime of the Caspian Sea, the development of relations with Armenia, and the proximity of Azerbaijan to the United States and Israel should not be overlooked. In this regard, especially the issue of establishing a US military base in Azerbaijan can have a decisive impact on relations between the two countries. However, the Azerbaijani government has realized more than ever the importance of relations with Iran. In recent years, mobility in relations between the two countries has increased. There are many economic opportunities around Iran, one of which is the transfer of Iranian gas through the Caspian Sea to Georgia. Development of investment in the Caspian Sea, which is demanded by Azerbaijan, is not possible without the presence and cooperation of Iran. In general, compared to the early years of Azerbaijan's independence, a more favorable environment has been provided for the improvement and development of relations between the two countries.

Keywords:

Azerbaijan, Armenia, Identity, Iran, Karabakh crisis

تحلیل سازه‌انگارانه چرخش در سیاست خارجی ایران

در برابر بحران قره‌باغ (۲۰۲۰)

مهدی عباس‌زاده فتح‌آبادی*

دانشیار، روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و الهیات، دانشگاه شهید باهنر کرمان

حسین معین‌آبادی بیدگلی

استادیار، علوم سیاسی، دانشکده حقوق و الهیات، دانشگاه شهید باهنر کرمان

مهدیه دوست‌حسینی

دانشجوی کارشناسی ارشد، علوم سیاسی، دانشکده حقوق و الهیات، دانشگاه شهید باهنر کرمان

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۲۱ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۱۳)

چکیده

منطقه خودمختار قره‌باغ از ابتدای تشکیل جمهوری آذربایجان و ارمنستان مورد ادعای دو کشور بوده و سبب ایجاد بحران در روابط دو کشور شده است. اوایل دهه ۱۹۹۰ جنگ‌هایی بین دو کشور در گرفت و پس از برقراری آتش‌بس با میانجیگری روسیه در سال ۱۹۹۴ منطقه به کنترل ارمنستان درآمد. سیاست اولیه ایران در برابر بحران، بی‌طرفی بود، هرچند تمایل بیشتری به ارمنستان داشت و از این کشور حمایت نسبی کرد. اما پس از نقض آتش‌بس توسط جمهوری آذربایجان در سپتامبر ۲۰۲۰، دوره جدیدی از درگیری بین دو کشور شکل گرفت و بحران از سر گرفته شد. در بحران اخیر، جمهوری اسلامی ایران آشکارا از دولت آذربایجان حمایت و بر حق جمهوری آذربایجان بر قره‌باغ تأکید می‌کند. پرسش اصلی این است که چرخش در سیاست خارجی ایران در برابر بحران قره‌باغ را چگونه می‌توان تحلیل کرد؟ در این نوشتار با استفاده از روش تحلیل کیفی و بر مبنای چارچوب نظری سازه‌انگارانه عوامل مؤثر در تغییر و چرخش در سیاست ایران در برابر بحران قره‌باغ و به تعبیری عوامل واگرایی و همگرایی در روابط دو کشور را بررسی می‌کنیم. یافته‌های نوشتار نشان می‌دهد سیاست خارجی ایران در تأثیر عواملی همچون ایدئولوژی اسلامی شیعی، حمایت‌های داخلی آذری‌های ایران از جمهوری آذربایجان در برابر بحران قره‌باغ، کاهش سیاست‌های قومیتی و پان‌آذری آذربایجان و گرایش‌های واقع‌گرایانه و شرق‌گرایانه در سیاست خارجی جمهوری آذربایجان و همچنین سیاست غرب‌گرایانه دولت ارمنستان، دچار تغییر شده است.

واژگان اصلی

جمهوری آذربایجان، ارمنستان، هویت، جمهوری اسلامی ایران، بحران قره‌باغ

مقدمه

جمهوری‌های آذربایجان و ارمنستان و بر سر منطقه خودمختار قره‌باغ اختلاف و درگیری داشتند. ولی بحران وقتی شروع شد که در ژوئن ۱۹۸۸ پارلمان قره‌باغ رأی به جداسدن منطقه خودمختار قره‌باغ از جمهوری آذربایجان و پیوستن آن به ارمنستان داد. از نظر قانونی این منطقه در درون مرزهای جمهوری آذربایجان در نظر گرفته می‌شود، اما ساکنان آن بیشتر ارمنی‌ها هستند. این حرکت با مخالفت آذربایجان روبه‌رو شد و این تصمیم را مردود دانست. پس از این اقدام جمهوری آذربایجان، مجلس ارمنستان اعلام کرد که قره‌باغ جزو ارمنستان است (Amirahmadian and et al, 2016: 30). در سال ۱۹۹۲ جنگ همه‌جانبه بین دو کشور در گرفت. درگیری‌ها کم‌وبیش ادامه پیدا کرد تا در سال ۱۹۹۴ که آتش‌بس با میانجیگری روسیه انجام گرفت. در نتیجه، قره‌باغ و نواحی مجاور آن به کنترل ارمنستان درآمد (Behner, 2005). تلاش‌های دو کشور و نیز سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای برای پیدا کردن راه حل و پایان دادن به منازعه، نتیجه‌ای در بر نداشت و وضعیت «نه جنگ، نه صلح» بین دو کشور حاکم بود (Ghaffari and et al, 2012: 94).

بحران قره‌باغ تأثیر زیادی بر امنیت ایران دارد و ایران با به‌کارگرفتن سیاست بی‌طرفی فعال، بارها تلاش کرده است به این مناقشه پایان دهد. جمهوری اسلامی ایران اقدام‌های میانجیگرانه را در پیش گرفت و گفت‌وگوهایی نیز با میزبانی ایران انجام شد. مقام‌های جمهوری آذربایجان انتظار داشتند ایران مانند ترکیه از آن‌ها حمایت کند و روابط خود را با ارمنستان قطع کند، نه اینکه میانجیگری کند. به هر شکل ایران در مناقشه قره‌باغ به دلیل پیگیری سیاست‌های پان‌ترکی و طرح ایده اتحاد آذربایجان و مواضع ضدایرانی از سوی دولت جمهوری آذربایجان در دهه اول استقلال این کشور، طرف ارمنستان را گرفت (Brown, 2002). سیاست ایران بیشتر متمایل به ارمنستان بود و با وجود پیوندهای فرهنگی و تاریخی با جمهوری آذربایجان شیعی بیشتر به ارمنستان مسیحی گرایش داشته است.

آخرین مورد نقض آتش‌بس به سپتامبر ۲۰۲۰ بر می‌گردد که دو کشور حتی با وجود همه-گیری بیماری کرونا دوباره با یکدیگر رودررو شدند. در بحران اخیر قره‌باغ شاهد چرخشی در سیاست ایران با جمهوری آذربایجان بودیم. در این بحران ایران آشکارا از دولت آذربایجان حمایت کرده است و به‌روشنی بر حق جمهوری آذربایجان بر مالکیت منطقه قره‌باغ تأکید می‌کند. رهبر ایران در سخنرانی در مورد این مناقشه اعلام کرد که همه سرزمین‌های اشغالی جمهوری آذربایجان باید تخلیه و به جمهوری آذربایجان تحویل داده شود و ایروان باید بداند هر نوع اشغالگری هم محکوم است و هم بی‌اعتبار. در این نوشتار به دنبال بررسی و تحلیل عوامل مؤثر در چرخش در سیاست خارجی ایران در برابر بحران قره‌باغ از تمایل به ارمنستان به سمت دفاع قاطع از سیاست جمهوری آذربایجان هستیم. این پرسش مطرح است که

چرخش در سیاست خارجی ایران در برابر بحران قره‌باغ را چگونه می‌توان براساس رویکرد سازه‌نگارانه تحلیل کرد؟

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های انجام‌شده در مورد موضوع مورد بحث به سه دسته تقسیم‌پذیرند: دسته اول آثاری که به‌طور کلی به ماهیت بحران قره‌باغ، عوامل مؤثر بر آن و بازیگران مداخله‌گر پرداخته‌اند. دسته دوم آثاری که بر سیاست خارجی و روابط ایران و جمهوری آذربایجان تمرکز کرده‌اند. دسته سوم آثاری که به سیاست خارجی و روابط ایران و ارمنستان پرداخته‌اند. از هر دسته به توضیح دو مورد بسنده می‌کنیم:

ولیعقلی‌زاده (۲۰۱۶) در مقاله «تبیین عوامل مؤثر در شکل‌گیری الگوهای رفتاری در بحران قره‌باغ»، الگوهای رفتاری بازیگران مختلف در بحران قره‌باغ را تحلیل کرده است و این الگوها را معلول عوامل مختلفی از جمله رویکرد راهبردی، مؤلفه‌ها، پیوندها و ملاحظات ژئوپلیتیکی و هدف‌ها و منافع کنشگران مؤثر می‌داند. معین‌آبادی و صدری (۲۰۱۵) در مقاله «عملکرد سازمان امنیت و همکاری اروپا در مناقشه قره‌باغ بین جمهوری آذربایجان و ارمنستان» پس از تحلیل نقش بازیگران مختلف منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای و منافع متضاد آن‌ها در بحران قره‌باغ به‌طور خاص به نقش سازمان یادشده در بحران پرداخته و بحث کرده‌اند که رقابت میان قدرت‌های بزرگ به داخل سازمان منتقل و سبب شده است عملکرد آن در بحران قره‌باغ نامطلوب باشد.

کرم‌زادی و خوانساری (۲۰۱۷) در مقاله «تبیین زمینه‌های همگرایی در روابط ایران و جمهوری آذربایجان؛ چالش‌های آن» به عوامل واگرایی و همگرایی بین دو کشور می‌پردازند و این فرضیه را مطرح می‌کنند که با وجود برخورداری روابط دو کشور پیوندهای تاریخی، فرهنگی و ژئوپلیتیک تقویت‌کننده همگرایی، چالش‌های سیاسی روند همگرایی دو کشور را در عمل با مشکل روبه‌رو کرده است. جوادی ارجمند و دیگران (۲۰۱۴) در مقاله «بررسی علت‌های روابط ایران و جمهوری آذربایجان»، شش عنصر داخلی و خارجی شامل پدیده قوم‌گرایی، فعالیت‌های مذهبی ایران در جمهوری آذربایجان، بحران قره‌باغ و روابط ایران و ارمنستان، اختلاف در تعیین رژیم حقوقی دریای خزر، نقش و نفوذ ترکیه و نفوذ آمریکا و اسرائیل در جمهوری آذربایجان را در سردی روابط دو کشور مؤثر می‌دانند.

امیراحمدیان و دیگران (۲۰۱۶) در مقاله «تحلیل روابط ایران و ارمنستان با استفاده از چارچوب نظری واقع‌گرایی تدافعی» بحث می‌کنند که ایران و ارمنستان بر پایه منافع مشترک و به‌طور مشخص نگرانی مشترک از تهدید جمهوری آذربایجان روابط خود را با یکدیگر برای

ایجاد موازنه در برابر آن گسترش دادند. نتیجه این سیاست به‌کارگرفته‌شده از سوی دو طرف ایجاد روابط بین دو کشوری است که تفاوت‌های بسیاری دارند. نویسندگان برای فهم چرایی روابط از نظریه واقع‌گرایی تدافعی استفاده کرده‌اند و مقابله با تهدید مشترک را علت اصلی سطح بالای روابط بین دو کشور مطرح می‌کنند. قیصری و گودرزی (۲۰۰۹) در مقاله «روابط ایران و ارمنستان، فرصت‌ها و موانع» پس از بررسی هدف‌ها و منافع ایران در قفقاز جنوبی و عوامل مؤثر بر سیاست خارجی ارمنستان، زمینه‌های همکاری بین دو کشور و موانع و چالش‌های روابط دو کشور را در زمینه‌های سیاسی، امنیتی و اقتصادی تحلیل و ارزیابی کرده‌اند. آن‌ها امکانات و نیازهای ارمنستان در زمینه انرژی، حمل‌ونقل، صنایع و معادن، تخصص و فناوری و نیروی کار ارزان و ظرفیت ایران برای همکاری با ارمنستان را در این زمینه از ظرفیت‌های مطلوب دو کشور برای همکاری‌های اقتصادی بر می‌شمارند. تفاوت اساسی نوشتار حاضر با پژوهش‌های پیشین از نظر موضوعی، پرداختن به بحران اخیر قره‌باغ (۲۰۲۰) و به‌ویژه تبیین و تحلیل تغییر در سیاست جمهوری اسلامی ایران در برابر آن است. به جهت نظری از نظریه سازه‌انگاری بهره می‌بریم.

چارچوب نظری

پیش از نظریه سازه‌انگاری، تحلیلگران روابط بین‌الملل همواره از الگوهای غالب و رایج خردگرا مانند واقع‌گرایی برای تحلیل روابط خارجی ایران بهره می‌بردند که به‌طور معمول به دلیل تأکید بر منافع مادی و ثابت دولت‌ها و توجه کافی نداشتن به مؤلفه‌های درونی و غیرمادی، چندان موفق نبودند. به مرور و با گسترش گرایش به نظریه‌های جدید مانند سازه‌انگاری و قابلیت‌تحلیلی آن‌ها زمینه نظری لازم (نه کافی) برای رفع این ابهام فراهم شد. نیکلاس اونف یکی از چهره‌های برجسته این نظریه در کتاب «جهان ساخته ما» در سال ۱۹۸۹ تأکید کرد که همه رفتارهای انسانی در فضا و شرایط اجتماعی صورت و معنا پیدا می‌کند و همین به واقعیت‌های جهان شکل می‌دهد (Onuf, 1989: 157). در نگرش سازه‌انگاران، برساختگی واقعیت یا شکل‌گیری تاریخی و اجتماعی واقعیت مورد تأکید قرار دارد. جهان مدام ساخته و ابداع می‌شود و نه چیزی ذاتی، طبیعی و ثابت و مسلم یا موجودی از پیش داده شده است (Hadian, 2003: 918).

الکساندر ونت از سازه‌انگاران مطرح، معتقد است که ساختار نظام بین‌الملل که بین‌ذهنی و اجتماعی است، براساس شناخت مشترک است و در شکل دادن به هویت و منافع دولت‌ها نقش مهمی دارد (Wendt, 1993: 395). مارتین گریفیتس سازه‌انگاری را رویکردی می‌داند که بر اولویت متغیرهای غیرمادی مانند هنجارها، فرهنگ، اندیشه، قواعد و هویت تأکید دارد (Griffiths, 2009: 204). بسیاری بر آنند که مهم‌ترین کمک این نظریه در حوزه روابط بین‌الملل

در زمینه هستی‌شناختی است و سازه‌انگاران مرکز بحث را از معرفت‌شناسی به هستی‌شناختی تغییر داده‌اند (Mushirzadeh, 2007: 324). در ادامه مهم‌ترین مؤلفه‌های هستی‌شناختی سازه‌انگاران را بیان می‌کنیم:

۱. تأکید بر ساختارهای معنایی و ذهنی در تحلیل روابط بین‌الملل

بحث اصلی سازه‌انگاران، تأکید بر اهمیت نقش و جایگاه ایده‌ها، هنجارها و ارزش‌های بین‌ذهنی و به‌طور کلی ساختارهای معنایی در تبیین و تحلیل سیاست و روابط بین‌الملل است. به‌وسیله همین ارزش‌ها و باورهاست که «هویت» و «منافع» کنشگران شکل می‌گیرد. ونت (۱۹۹۳) سازه‌انگاری را شکلی از «آرمان‌گرایی ساختاری» می‌داند که بر پایه آن ساختارهای اجتماعی، نتیجه و معلول ایده‌ها و انگاره‌های بین‌ذهنی افراد است.

۲. تکوین متقابل ساختار و کارگزار

مسئله مهم دیگر هستی‌شناسی سازه‌انگاران، رابطه ساختار و کارگزار است. در مورد تعامل بین ساختار و کارگزار دو نگرش کلان وجود دارد: دیدگاه کارگزارمحور که بر ویژگی‌های فردی و ملی دولت‌ها توجه دارد و نقش و جایگاهی برای ساختار نظام بین‌الملل در نظر نمی‌گیرد. دیدگاه دوم ساختارگراست و برای تحلیل رفتار دولت‌ها از ساختار نظام بین‌الملل بهره می‌برد (Dehghani Firoozabadi, 2007: 292). اما سازه‌انگاری براساس رویکرد «ساخت‌یابی» ونت اولویت را به هیچ یک نمی‌دهد، بلکه بر قوام‌بخشی متقابل و تأثیر ساختار و کارگزار تأکید دارد (Dehghani Firoozabadi and Nouri, 2011: 45).

۳. هویت و اهمیت آن در تعریف منافع

سازه‌انگاران با استفاده از مفهوم هویت در مطالعه روابط بین‌الملل بر این باورند که هویت‌ها گزینه‌های عقلانی را شکل می‌بخشند. هویت‌ها را نمی‌توان از بستر اجتماعی آن‌ها جدا کرد (Mushirzadeh, 2007: 332). در مورد رابطه بین هویت و منافع نیز خردگرایان به‌ویژه واقع‌گرایان معتقدند هویت‌های دولت‌ها امری از پیش معلوم و دولت‌ها دائمی و ثابت‌اند که منافع مشخص، از پیش معلوم و همانند دارند. اما سازه‌انگاران تأکید دارند که هویت‌ها و منافع دولت‌ها با هم و در ارتباط با هم قوام می‌گیرند و در مقابل یکدیگر را بر می‌سازند (Chernov, 2009: 148). در نگاه ونت هویت‌ها پایه شکل‌گیری منافع هستند (Wendt, 1993: 398).

روش پژوهش

در این نوشتار با استفاده از روش تحلیل کیفی، علت‌ها و عوامل مؤثر در تغییر و چرخش در سیاست خارجی ایران در برابر بحران قره‌باغ را تجزیه و تحلیل می‌کنیم. به بیان دیگر، ابتدا عوامل واگرایی و سپس عوامل همگرایی در روابط دو کشور را بررسی و تحلیل می‌کنیم. روش گردآوری اطلاعات براساس روش کتابخانه‌ای و از منابع معتبر چاپی و الکترونیکی بهره می‌گیریم.

بحران قره‌باغ

قره‌باغ منطقه‌ای تاریخی در جمهوری آذربایجان در شمال غرب ایران است. از زمان تأسیس جمهوری‌های قفقاز در سال‌های ۱۹۱۸ تا ۱۹۲۰ مسئله قره‌باغ مورد مناقشه بوده است که مبنای اختلاف‌ها و ادعاهای پیشین و دادن حق خودمختاری استان قره‌باغ کوهستانی در درون خاک جمهوری آذربایجان شد. در زمان فروپاشی اتحاد شوروی فعالیت برای پیوسته‌سازی قره‌باغ به خاک ارمنستان شدت گرفت. به دلیل ضعف جمهوری آذربایجان و حمایت روسیه از ارمنه، نه تنها قره‌باغ بلکه هفت ناحیه اطراف آن به اشغال ارمنستان درآمد. در هر بحران گروه‌های مختلفی در سطوح مختلف درگیر می‌شوند. گروه اول در این بحران جمهوری آذربایجان، ارمنستان و دولت خود خوانده قره‌باغ هستند. دومین گروه از بازیگران پیرامونی، روسیه، ترکیه و ایران هستند. در این میان روسیه مهم‌ترین بازیگر این بحران است و بارها کوشیده است گام‌های اساسی برای حل بحران بردارد، اما نقش متناقض آن در میانجیگری با حمایت از ارمنستان آشکار است. در مقابل، ترکیه پشتیبان اصلی جمهوری آذربایجان است و راهبرد آن برای حل بحران حفظ یکپارچگی سرزمینی این جمهوری از راه‌های حقوقی است. سرانجام ایران یکپارچگی سرزمینی جمهوری آذربایجان را به رسمیت شناخته است، اما به دلیل ملاحظه‌های سیاسی و ژئوپلیتیک، سیاست‌هایی در چارچوب منافع ملی خود به کار گرفته است، ولی به سود جمهوری آذربایجان نبوده است. علاوه بر این بازیگران، دو بازیگر بیرونی، آمریکا و اتحادیه اروپا نیز وجود دارند که از میان آن‌ها آمریکا از بازیگران اصلی بحران است. آمریکا جمهوری آذربایجان را شریک راهبردی خود و قره‌باغ را جزو یکپارچگی سرزمینی این جمهوری می‌داند. سیاست آمریکا در منطقه، بیشتر بر کاهش نفوذ ایران و روسیه متمرکز شده است؛ روابط نزدیک آمریکا و جمهوری آذربایجان به‌ویژه کمک‌های نظامی آمریکا به این کشور در همین زمینه تبیین‌پذیر است (Shaffer, 2005: 243).

قطعه‌نامه‌های مختلفی از جمله قطعه‌نامه‌های ۸۲۲، ۵۳ و ۸۸۳ (۱۹۹۳) خواستار تخلیه سرزمین‌های جمهوری آذربایجان شدند (UNDocs.S/RES/822, 853 and 883/1993)؛ ولی به حل بحران کمک نکردند تا سرانجام با کمک سازمان ملل توافق بیشکک به‌عنوان آتش‌بس

به صورت موقت در سال ۱۹۹۴ به دست آمد. اما با گذشت بیش از دو دهه تلاش و مذاکره، منطقه قره‌باغ نتوانسته است با عبور از وضعیت «آتش‌بس» به وضعیت «صلح» برسد. در دو دهه گذشته، بارها آتش‌بس در خطوط تماس قره‌باغ نقض شده است که رویارویی به نسبت فراگیر بین دو طرف در جنگ چهار روزه آوریل ۲۰۱۶، جنگ چهار روزه ژوئیه ۲۰۲۰ و درگیری اخیر بین دو طرف که از روز ۲۷ سپتامبر ۲۰۲۰ آغاز شد را به دنبال داشته است.

سیاست ایران در برابر بحران قره‌باغ

قفقاز جنوبی جایگاه مهمی در سیاست امنیتی جمهوری اسلامی ایران دارد. این به دلیل عوامل مختلفی است: نخست اینکه، قفقاز در همسایگی ایران و بخش شرقی آن در ساحل دریای خزر قرار گرفته است که برای جمهوری اسلامی ایران اهمیت راهبردی دارد. دوم، قفقاز از نظر مسیر انتقال و منابع انرژی اهمیت ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک دارد که این توجه قدرت‌های بزرگ و همسایگان را به خود جلب کرده است. سوم، ایران با کشورهای منطقه قفقاز تاریخ و فرهنگ مشترک دارد. کشورهایی که روزی بخشی از ایران بوده‌اند. چهارم، قفقاز جنوبی مسیر انتقال انرژی ایران به اروپا است. از همین رو، ایران به تحولات و چالش‌های امنیتی در قفقاز در راهبردهای سیاست خارجی خود توجه می‌کند (Dehghani Firoozabadi, 2007: 142,143). سیاست امنیتی ایران در منطقه به وسیله ایدئولوژی اسلامی و گفتمان انقلاب اسلامی هدایت می‌شود. در اینجا در چارچوب رویکرد سازه‌انگارانه، هویت اسلامی جای هویت ملی را می‌گیرد؛ ملت‌ها اهمیت و اولویت بیشتری نسبت به دولت‌ها می‌یابند و امنیت و دفاع ملی در گرو گسترش ایده‌ها و آرمان‌ها و ارزش‌های اسلامی و انقلابی قرار می‌گیرد. علاوه بر این عوامل ایدئولوژیک، منافع امنیتی ایران در قفقاز را می‌توان در موارد زیر به‌طور خلاصه بیان کرد: تأمین امنیت مرزها، حاکمیت ملی، وحدت ملی و ثبات درونی و توسعه اقتصادی (Maleki, 2007: 71). از سویی نظر به ویژگی چند قومیتی جامعه ایران و وجود جامعه آذری‌ها در شمال غرب کشور، همیشه حس تهدید و نگرانی از گسترش احساسات ملی‌گرایانه و قوم‌گرایانه وجود داشته است و مناقشه قره‌باغ جزو یکی از همین نگرانی‌هاست. آشکار است که عوامل درونی و غیرمادی ناشی از ساخت اجتماعی منطقه طبق تحلیل سازه‌انگارانه تأثیر تعیین‌کننده‌ای بر سیاست ایران دارد. ایران برای تأمین هدف‌ها و منافع امنیتی، یک راهبرد چندبعدی را در منطقه قفقاز جنوبی در پیش گرفته است که در برگزیده این عناصر است: همکاری و همگرایی اقتصادی و فنی، مدیریت بحران و میانجیگری برای حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلاف‌ها، موازنه‌سازی برون‌گرایانه.

ایران و ارمنستان به دلیل نگرانی مشترک از سوی جمهوری آذربایجان، روابط خود را برای ایجاد موازنه در مقابل آن گسترش داده‌اند. ایران و جمهوری آذربایجان با وجود شباهت‌های گوناگون و بسیار مانند مذهب و زبان واحد بین مردم، روابط پر از تنش و تعارض داشتند که می‌توان در این مورد عواملی مانند قوم‌گرایی و موضوع آذربایجان واحد که از سوی جمهوری آذربایجان مطرح می‌شد، اختلاف‌ها بر سر رژیم حقوقی دریای خزر و رابطه جمهوری آذربایجان با اسرائیل را نام برد. به دلیل این اختلاف‌ها، ارمنستان توجه بیشتری به ایران دارد. هم‌زمان با این شرایط، موقعیت نامناسب اقتصادی، نیاز ارمنستان را به ایران تشدید کرده است (Koolae, 2010: 82). فرایندهای فرهنگی همگرا نیز در روابط ایران و ارمنستان به چشم می‌خورد. مذهب بین ایران مسلمان و ارمنستان مسیحی نقش واگرایانه بازی نمی‌کند. جمهوری اسلامی ایران برای مقابله با سیاست فشار و سد نفوذ آمریکا کوشیده است با روسیه، ارمنستان و چین همکاری داشته باشد. بر همین اساس، گروه تهران - مسکو - یروان در مقابل گروه تفلیس - آنکارا - واشینگتن در آغاز استقلال جمهوری‌های قفقاز شکل گرفت. براساس رهیافت سازه‌انگاری هویت جمهوری اسلامی ایران در تأثیر عوامل و این شرایط به‌گونه‌ای شکل گرفته است که برای رسیدن به هدف‌ها و منافع برگرفته از چنین هویتی، روابط خارجی خود را تنظیم و تدوین کرده است. در اینجا به نظر می‌رسد که برخی از اقدام‌های جمهوری آذربایجان می‌تواند به‌عنوان دلایل نگاه مثبت‌تر ایران به مواضع ارمنستان باشد. به بیانی، سیاست اولیه ایران در برابر بحران قره‌باغ در آغاز شکل‌گیری بحران، نزدیکی به ارمنستان بوده است و با وجود سیاست بی‌طرفی و میانجیگری، ایران سیاستی متمایل به ارمنستان را در پیش گرفت. در مورد چرایی این سیاست یا علت‌های سردی روابط ایران و جمهوری آذربایجان به این عوامل اشاره می‌کنیم:

۱. راهبردهای ژئوپلیتیکی متفاوت

سیاست جمهوری اسلامی ایران از ابتدا این بود که معادلات منطقه را کشورهای خود منطقه مدیریت کنند و مشکلات آن‌ها نیز بین خودشان حل و فصل شود. اما جمهوری آذربایجان به دلایل مختلف بیشتر طرفدار ترتیبات فرمانطقه‌ای و نزدیکی با کشورهای غربی بود. به این ترتیب، رویکرد «منطقه‌محور» ایران با رویکرد «فرمانطقه‌محور» جمهوری آذربایجان در تعارض بود (Amiri, 2006: 267). نتیجه اینکه جمهوری اسلامی، محور ایران - ارمنستان - روسیه و در برابر جمهوری آذربایجان، محور ترکیه - آمریکا - جمهوری آذربایجان را ایجاد کردند.

۲. گرایش‌های پان‌آذری جمهوری آذربایجان

یکی از عواملی که در سال‌های پایانی قرن بیستم به شدت فضای روابط ایران و جمهوری آذربایجان را زیر تأثیر قرار می‌داد، دامن‌زدن به گرایش‌های جدایی طلبانه بود. جریان‌های پان‌آذری در جمهوری آذربایجان در پی تحریک مسائل قومی ایران بوده‌اند. در سال‌های ابتدایی استقلال جمهوری آذربایجان دو کشور روابط خوبی نداشتند. ایلچی بیگ، رهبر جبهه خلق توانست با بهره‌بردن از جو ملی‌گرایی به حکومت برسد. او حتی قبل از استقلال جمهوری آذربایجان ایده‌های پان‌آذری را تبلیغ و ترویج می‌کرد و شخصیتی ضدایرانی شناخته می‌شد (Amirahmadian and et al, 2016: 23, 24). در دوره حیدر علی‌اف حتی دوره الهام علی‌اف نیز این سیاست هرچند با شدت کمتر ادامه پیدا کرد (Gills, 2008: 48). این عوامل مستقیم بر روابط دو کشور اثر گذاشت، به شکلی که ایران در مناقشه قره‌باغ از ارمنستان مسیحی در برابر جمهوری آذربایجان شیعه حمایت کرد (Dehghani Firoozabadi, 2010: 223). بنابراین همان‌طور که می‌بینیم از دیدگاه سازه‌انگاری مسائل هویتی (قومی) نقش مهمی در شکل‌گیری منافع ملی ایران و در پی آن رفتار و سیاست این کشور در مورد بحران قره‌باغ و جمهوری آذربایجان داشته است. از نظر ونت هویت‌ها پایه منافع هر کشور را تشکیل می‌دهند (Wendt, 1993).

۳. تفاوت در ماهیت و ساختار نظام سیاسی دو کشور

از عوامل مهم تأثیرگذار بر میزان همگرایی و واگرایی کشورها، میزان نزدیکی یا دوری ساختار و ماهیت نظام سیاسی دولت‌های حاکم است. تأکید جمهوری آذربایجان بر عرفی‌گرایی و مبارزه حکومت با نمادهای دینی از عوامل اختلاف بین دو کشور بوده است. اسلام به‌عنوان بخشی از ماهیت غیردینی در جمهوری آذربایجان در نظر گرفته می‌شود (Hunter, 2010: 171). در حالی که در نظام جمهوری اسلامی ایران، ماهیت قدرت پایه در ایدئولوژی انقلاب اسلامی دارد و این در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران نیز پیگیری می‌شود (Sari ol-Qalam, 2009: 32). جمهوری اسلامی ایران در روابط خود با جمهوری آذربایجان بر عامل مذهب تأکید می‌کرد و این هویت و منافع جمهوری اسلامی را براساس نگاه سازه‌انگارانه شکل می‌داد. بر این اساس، وجود مذهب شیعه در جمهوری آذربایجان این کشور را به‌عنوان یکی از هدف‌های صدور انقلاب تبدیل می‌کرد. جمهوری آذربایجان رشد اسلام سیاسی را تهدیدی علیه موجودیت خود برآورد می‌کرد. ماهیت غیردینی حکومت آذربایجان سبب دوری آن از جمهوری اسلامی ایران می‌شد که نظامی دینی بود.

۴. روابط نزدیک ایران با ارمنستان

ایران برای ارمنستان از نظر اقتصادی نقش ویژه‌ای داشته است. در سال ۱۹۹۲ ایران به ارمنستان انرژی صادر می‌کرد و همین موضوع اهمیت بسیار زیادی در مقاومت ارمنستان در برابر جمهوری آذربایجان داشت (Cagaptay and Murinson, 2005). رهبران جمهوری آذربایجان در آغاز، شکست‌های خود در جبهه‌های قره‌باغ را متأثر از کمک‌های ایران به ارمنستان و میانجیگری ایران می‌دانستند. حیدر علی‌اف، نارضایتی خود را از طرفداری ضمنی ایران از ارمنستان ابراز کرد (Koolae and Osuli, 2012: 87). با توجه به رویکرد سازه‌انگاری، روابط دو کشور ایران و جمهوری آذربایجان زیر تأثیر سازه‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی بوده است و به دلایل گفته‌شده، این سازه‌ها در دوره مورد بحث به صورت واگرایانه عمل کرده است (Afzali and et al, 2014: 237). در تأثیر عوامل و مسائل بیان‌شده رابطه جمهوری آذربایجان و ایران در سال‌های ابتدایی پس از فروپاشی اتحاد شوروی چندان مثبت نبود. ایران هویت سیاسی- اجتماعی خود را براساس مؤلفه‌های انقلابی، اسلام‌گرایی تعریف و منافع خود را بر همین اساس تعیین و دنبال می‌کرد، در حالی که جمهوری آذربایجان هویت خود را براساس مؤلفه‌های غیردینی، قوم‌گرایی و غرب‌گرایی تعریف و منافع خود را بر آن اساس تعیین و دنبال می‌کرد.

چرخش در سیاست خارجی ایران در برابر بحران قره‌باغ

درگیری اخیر میان دو کشور یا جنگ ناگورنو قره‌باغ در ۲۷ سپتامبر ۲۰۲۰ شدت گرفت. درگیری نظامی نیروهای جمهوری آذربایجان و ارمنستان در محورهای مختلف منطقه مورد مناقشه قره‌باغ و مناطق اطراف آن ادامه داشت تا اینکه کشورهای مختلف و سازمان ملل متحد این درگیری‌ها را محکوم کردند و خواستار کاهش تنش‌ها شدند. در ۱۰ اکتبر ۲۰۲۰، با پیگیری روسیه و همکاری سازمان صلیب سرخ جهانی، بین دو کشور توافق آتش‌بس برقرار شد. ۹ نوامبر الهام علی‌اف، ولادیمیر پوتین و نیکول پاشینیان، رؤسای جمهور آذربایجان و روسیه و نخست‌وزیر ارمنستان، بیانیه مشترکی امضا کردند که به موجب آن درگیری‌ها در قره‌باغ به پایان رسید و آتش‌بس کامل برقرار شد. آرائیک هاروتیونیان، رهبر جمهوری خودخوانده «آرتساخ» هم پایان جنگ را پذیرفت. این قرارداد صلح که در ساعت‌های اولیه ۱۰ نوامبر به امضا دو طرف رسید، ایجاب می‌کند که ارمنستان و جمهوری آذربایجان اسیران جنگی و اجساد کشته‌شدگان را مبادله کنند. همچنین نیروهای مسلح ارمنستان باید تا یکم دسامبر به ترتیب از شهرستان‌های کلبجر، آغ‌دام و لاجین عقب‌نشینی کنند. حدود دو هزار نیروی حافظ صلح روسیه به فرماندهی سپهد «رستم مراداف» دست‌کم ۵ سال آینده برای حفظ امنیت دالان لاجین در میان قره‌باغ کوهستانی و ارمنستان در آنجا مستقر خواهند شد. بنابر برخی گزارش‌ها

نیروهای ترکیه نیز در فرایند صلح‌بانی حضور خواهند داشت. در توافق‌نامه همچنین اعلام شده است راهرو در یک نوار سرزمین‌های کشور ارمنستان نزدیک به مرزهای ترکیه و ایران برای رفت و آمد شهروندان جمهوری آذربایجان به جمهوری خودمختار نخجوان ایجاد می‌شود که نظارت و تضمین امنیت آن بر عهده نیروهای روسی واگذار می‌شود. با وجود این آتش‌بس، هنوز نمی‌توان ادعا کرد که صلح پایدار در منطقه شکل گرفته است (Hartrick, 2020).

رهبری ایران در سخنرانی زنده تلویزیونی در ۱۳ آبان ۱۳۹۹ به موضوع جنگ در قره‌باغ اشاره کردند و گفتند این درگیری نظامی باید هرچه زودتر پایان یابد و همه سرزمین‌های جمهوری آذربایجان که ارمنستان تصرف کرده است، باید آزاد و به جمهوری آذربایجان برگردانده شود. ایشان بر لزوم حفظ امنیت ارمنه در این سرزمین‌ها و رعایت مرزهای بین‌المللی از سوی دو کشور تأکید کردند. در این زمینه، کوزه‌گر کالجی، هشت اصل سیاست خارجی ایران را این‌گونه بیان می‌کند: ۱. به رسمیت شناختن حق حاکمیت جمهوری آذربایجان بر منطقه قره‌باغ و هفت منطقه پیرامونی آن. ۲. به رسمیت نشناختن آرتساخ و دیگر تحولات سیاسی منطقه قره‌باغ. ۳. رویکرد متوازن و حفظ روابط هم‌زمان با دو جمهوری آذربایجان و ارمنستان. ۴. مخالفت با جنگ و کاربرد قوه قهریه در حل و فصل بحران قره‌باغ. ۵. حفظ حقوق و امنیت ارمنه قره‌باغ در طرح‌های صلح. ۶. مخالفت با قدرت‌های فرمانفرمانه‌ای در حل بحران. ۷. مخالفت با استقرار نیروهای حافظ صلح بین‌المللی در خطوط تماس بحران در مجاورت مرزهای ایران. ۸. میانجیگری در حل و فصل مناقشه در صورت تمایل دو طرف (Koozegar Kalji, 2020).

محمد جواد ظریف، وزیر امور خارجه ایران، ۶ آبان ۱۳۹۹ در حاشیه حضور در کمیسیون امنیت ملی و سیاست خارجی مجلس، تحولات اخیر قره‌باغ را تشریح و طرح تصویب‌شده مقام‌های عالی کشور را بیان کرد تا بعد از بررسی‌ها در ایروان و باکو به‌عنوان طرف‌های درگیر و همچنین در ترکیه و روسیه به‌عنوان کشورهای تأثیرگذار مطرح شود. اگر این طرح را طرف‌های درگیر و کشورهای پشتیبانی‌کننده ایروان و باکو بپذیرند، راه‌گشا خواهد بود. ایران به‌عنوان کشوری که نگران گسترش بحران قره‌باغ است می‌تواند این طرح را اجرایی کند و نظارت ایران برای آتش‌بس بین ایروان و باکو می‌تواند برای همیشه به بحران قره‌باغ پایان دهد. این طرح می‌تواند در چند مرحله، اوضاع را به صلحی پایدار برساند. در اینجا با کمی تأمل در این طرح ابتکاری شاهد تغییر جهت سیاست‌های ایران نسبت به جمهوری آذربایجان هستیم. ظریف در تشریح این طرح معتقد است، این طرح فقط مربوط به آتش‌بس موقت نیست، بلکه حرکت به سوی حل و فصل درگیری‌ها براساس چارچوبی است که در آن دو طرف نسبت به مجموعه‌ای از اصول متعهد می‌شوند و بعد با اقدام‌هایی مانند خروج نیروهای اشغالگر از همه

مناطق اشغالی ادامه می‌یابد. او تضمین حقوق مردم، ایجاد راه‌های ارتباطی، نظارت کشورهای منطقه بر روند اجرای صلح و مسائلی از این نوع را از اجزای این طرح می‌داند (Zarif, 2020). در تحولات اخیر به نظر می‌رسد سیاست تهران در برابر قره‌باغ تا حدودی تعدیل شد است. نشانه این موضوع را می‌توان در سخنان علی اکبر ولایتی، مشاور رهبر جمهوری اسلامی ایران در امور بین‌الملل مبنی بر لزوم تخلیه قره‌باغ از اشغال ارمنستان یافت. سخنان ولایتی مبنی بر اینکه «مناطق اشغالی آذربایجان باید تخلیه شود» (Velayati, 2020) را می‌توان به رهبری نسبت داد. تغییر در لحنی که ایران پس از آغاز حمله‌ها به کار می‌برد، جالب توجه است. با وجود تأکید مقام‌های رسمی بر تداوم سیاست بی‌طرفی در برابر بحران قره‌باغ گرایش ایران به سوی جمهوری آذربایجان آشکار است.

عوامل مؤثر در چرخش سیاست ایران

سازه‌انگاران با تأکید بر فرهنگ و ساختار سیاست‌های داخلی در جریان روابط بین‌الملل می‌کوشند، ویژگی‌های سیاست، فرهنگ و اجتماع داخلی را که با هویت دولت‌ها در سیاست جهانی در ارتباط تنگاتنگ است، بررسی و تحلیل کنند. از این دیدگاه عوامل مؤثر در چرخش در سیاست خارجی ایران برای حمایت از جمهوری آذربایجان را می‌توان تحلیل و ارزیابی کرد:

۱. پیوندهای تاریخی و فرهنگی

وجود پیوندهای تاریخی و اجتماعی و فرهنگی میان دو کشور بستر مناسب‌تری را برای همکاری و گسترش روابط فراهم می‌کند. داشتن مذهب مشترک اسلام و شیعه، زمینه مناسبی را برای همگرایی و روابط مثبت دو کشور فراهم می‌کند (Mojtahedzadeh and et al, 2008: 217). وجود دین مشترک، همچنین قومیت آذری که با جمعیت زیادی در ایران مشترک است، زمینه معنوی مناسب و ویژه‌ای را برای نزدیکی و پیوند مردم دو کشور به وجود می‌آورد. هر چه از سال‌های آغازین تشکیل دولت آذربایجان می‌گذرد، سیاست‌های قوم‌گرایانه و غرب‌گرایانه جمهوری آذربایجان و سیاست‌های ایدئولوژیک ایران برای حمایت از فعالیت‌های مذهبی در داخل جمهوری آذربایجان تعدیل شده است و این خود زمینه‌ای برای تغییر در سیاست خارجی ایران در برابر بحران قره‌باغ برای حمایت آشکار از جمهوری آذربایجان شده است. توجه به عوامل معنوی و فرهنگی در شکل‌گیری هویت کشورها و در پی آن شکل‌دهی به سیاست خارجی کشورها از موضوع‌های تأکیدشده در نظریه سازه‌انگاری به‌ویژه سازه‌انگاری ونت است.

۲. چرخش در سیاست خارجی جمهوری آذربایجان

در زمان حیدر علی‌اف و پسرش الهام علی‌اف از شعارهای ملی‌گرایانه جمهوری آذربایجان کاسته شد. حیدر علی‌اف در سال‌های پایانی زندگی خود به دلیل ناامیدی از سیاست گرایش به غرب و سودمندنبودن این روابط به‌ویژه در حل بحران قره‌باغ به سود جمهوری آذربایجان به بهبود و گسترش روابط با روسیه و ایران روی آورد. کشورهای غربی نه تنها جمهوری آذربایجان را تحریم کردند، بلکه به دولت ارمنستان کمک‌های چشمگیری کردند (Abbasi and Mousavi, 2013: 65). در موضوع‌هایی مانند رژیم حقوقی دریای خزر اختلاف نظرهایی وجود داشت، ولی تا سال ۱۹۹۹ دو کشور بیش از ۱۰۰ سند همکاری در زمینه‌های مختلف امضا کردند (Amiri, 2006: 254). همچنین در مورد ذهنیت جمهوری آذربایجان در مورد سیاست ایران در حمایت از جریان‌های اسلام‌گرا در منطقه، به تدریج مقام‌های آذری به این نتیجه رسیدند که ارزیابی آن‌ها اشتباه بوده است و در سال ۱۹۹۶ متوجه شدند که مهم‌ترین تهدید و خطر برای صلح و ثبات منطقه، اسلام‌طلبانی است و جمهوری اسلامی، تهدید نیست (Amiri, 2006: 23). سیاست خارجی جمهوری آذربایجان بیش از پیش به عمل‌گرایی و واقع‌بینی گراییده است. در سال‌های اخیر این سیاست، تحرک در روابط دو کشور را سبب شده است و سیاست خارجی ایران را نیز به نزدیکی بیشتر با جمهوری آذربایجان پیش برده است.

۳. حمایت‌های داخلی آذری‌های ایران از جمهوری آذربایجان در برابر بحران قره‌باغ

در یکی دو دهه اخیر، حمایت‌های گسترده داخلی در سطح رسانه‌ای و مردمی شامل تریبون‌های نماز جمعه حمایت‌های زیادی از مواضع جمهوری آذربایجان در برابر قره‌باغ صورت گرفته است. در این دوره کتاب‌های زیادی در ایران به سود جمهوری آذربایجان ترجمه و چاپ شده است. مراسم مختلفی مانند بزرگداشت، همایش و شب شعر در تهران و شهرهای مختلف برگزار شده است در مورد قره‌باغ و اینکه جزو سرزمین آذربایجان یا بخشی از قلمرو اسلام است (Safarnejad, 2020: 80). بدون تردید، اعتراض گسترده شهروندان آذری در شهرهای مختلف شمال غرب ایران و همچنین کارزار آن‌ها در رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی موجب تغییر لحن و سیاست مقام‌های تهران در برابر رخدادهای اخیر قره‌باغ شده است. در این زمینه، نمایندگان ولی فقیه در چهار استان آذربایجان غربی، اردبیل، آذربایجان شرقی و زنجان در بیانیه‌ای تأکید کردند: «هیچ تردیدی در تعلق قره‌باغ به جمهوری آذربایجان و اشغال آن و لزوم بازگشت این سرزمین‌ها به جمهوری آذربایجان، کشور اهل بیت نیست.» نمایندگان مناطق آذری‌نشین نیز در شبکه‌های اجتماعی با رد ادعای ارمنستان و سیاست این کشور در مورد قره‌باغ از جمهوری آذربایجان حمایت کردند. آن‌ها با برحق‌بودن ادعای جمهوری

آذربایجان بنا بر اصول حقوق بین‌الملل خواستار به رسمیت شناختن آشکار حق حاکمیت جمهوری آذربایجان بر این منطقه از سوی دولت شدند (Khoshnoods, 2021: 6). مبنای این انتقادات را چه قومیتی و چه ایدئولوژیک بدانیم، به هر حال در چارچوب رویکرد سازه‌انگاری تحلیل و بررسی می‌شود.

۴. گرایش سیاست خارجی ارمنستان به غرب و اسرائیل

در سال‌های اخیر به ویژه از اوایل هزاره سوم سیاست خارجی ارمنستان به سوی غرب و اسرائیل گرایش داشته است. بهره‌مندی از منافع سیاسی، امنیتی، اقتصادی و تجاری مندرج در رابطه با غرب سبب چنین گرایشی شده است. روابط فزاینده ارمنستان با اسرائیل و ناتو و بی‌توجهی به نقش و جایگاه ایران در موضوع‌ها و مسائل منطقه تأثیرگذاری زیادی بر روابط دوجانبه ایران و ارمنستان داشته است (Koolae and Goudarzi, 2015: 45). تأثیرپذیری ارمنستان از قدرت‌های بزرگ از جمله روسیه و آمریکا و رقابت آن‌ها در منطقه، مانع جدی در راه هر نوع همکاری راهبردی بین ایران و ارمنستان است. علاوه بر این عوامل باید قدرت‌گرفتن جریان‌های طرفدار غرب را در دولت ارمنستان نیز افزود (Novikova, 2000: 60).

آخرین وضعیت قره‌باغ

پس از پایان جنگ، صلح‌بانان روس بی‌درنگ وارد قره‌باغ شدند و در برخی مناطق مانند خانکندی، مرکز قره‌باغ کوهستانی و شهرستان لاپچین مستقر شدند. استقرار صلح‌بانان روسیه در قره‌باغ برای جمهوری آذربایجان رویدادی غیرمنتظره‌ای بوده و حتی موجب واکنش منفی شهروندان این کشور شده است. در میان مردم جمهوری آذربایجان چنین نظرهایی حاکم است که ارمنه در جنگ اول قره‌باغ در اوایل دهه ۱۹۹۰ با حمایت و کمک‌های روسیه توانستند منطقه قره‌باغ را به اشغال خود درآورند، بنابراین نگرانی خاصی در میان شهروندان جمهوری آذربایجانی در مورد ادامه این حمایت‌ها و کمک‌ها به تجزیه‌طلبان در قره‌باغ کوهستانی وجود دارد. براساس بیانیه سه جانبه، یکی از وظایف مهم صلح‌بانان روس جلوگیری از حضور و فعالیت هرگونه نیروهای مسلح غیرقانونی در منطقه است و دولت باکو هرگونه فرستادن دوباره نظامیان ارمنستان به منطقه قره‌باغ کوهستانی را غیرقانونی می‌داند و اعلام کرده است که قاطعانه از آن جلوگیری خواهد کرد.

احتمال برخوردها و تنش‌های محدود مرزی بین ارمنستان و جمهوری آذربایجان وجود دارد، اما وقوع جنگ فراگیر در دوره کنونی احتمال ندارد. برخی تحرک‌های نظامی و تهدیدهای لفظی رهبران جمهوری آذربایجان در دوره کنونی بیشتر با هدف زیر فشار قراردادان دولت ارمنستان برای اجرای بند نهم موافقت‌نامه آتش‌بس و اجرایی‌شدن دالان زنگه زور

صورت می‌گیرد. اجرای کامل موافقت‌نامه آتش‌بس قره‌باغ با تهدید و جنگ از سوی جمهوری آذربایجان و بی‌اعتمادی از سوی ارمنستان امکان‌پذیر نیست و اگر به هر ترتیبی هم امکان‌پذیر شود، پایدار نخواهد بود. راه حل منطقی و اصولی، حل و فصل اختلاف‌ها با تداوم گفت‌وگوهای رهبران جمهوری آذربایجان، ارمنستان و روسیه به‌عنوان سه کشور امضاکننده موافقت‌نامه آتش‌بس قره‌باغ در ۱۰ نوامبر ۲۰۲۰ و نیز امضای موافقت‌نامه تکمیلی برای ابهام‌زدایی از موارد اختلافی و تفسیری به‌ویژه بند نهم موافقت‌نامه آتش‌بس سال گذشته است.

نتیجه

از نظر سازه‌انگاری رفتار بازیگران روابط بین‌الملل در جریان روابط اجتماعی شکل می‌گیرد و این در جای خود هویت و به تبع آن، منافع آن‌ها را تعیین می‌کند. همان‌طور که دیدیم سازه‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی حاکم بر ساختار نظام سیاسی و سیاست خارجی دو کشور ایران و جمهوری آذربایجان و شکل‌گیری هویت و منافع دو کشور براساس آن، در سال‌های اولیه استقلال جمهوری آذربایجان به واگرایی در روابط دو کشور از جمله گرایش ایران به ارمنستان در قضیه بحران قره‌باغ منجر شد. اما به تدریج، با رنگ‌باختن ایدئولوژیک‌گرایی و گرایش دو کشور به سوی عمل‌گرایی و واقع‌بینی و همچنین بازتعریف این سازه‌ها روابط همگراییانه بین دو کشور تجربه شد و در بحران اخیر قره‌باغ سیاست خارجی ایران نیز به سوی جمهوری آذربایجان گرایش پیدا کرد. به‌طور کلی با توجه به آنچه گفتیم، چشم‌انداز روابط دو کشور به این صورت ترسیم می‌شود: با وجود فرصت‌هایی که در برخی زمینه‌ها وجود دارد، روابط دو کشور با چالش‌هایی نیز روبه‌رو خواهد بود، اما انتظار می‌رود در سایه چرخش سیاست ایران برای منافع جمهوری آذربایجان به‌ویژه در جریان بحران اخیر قره‌باغ و تأمین انتظارات این کشور و نیز به‌کارگرفتن سیاست‌های واقع‌گرایانه از سوی دولت جمهوری آذربایجان و کاهش اتکا به روابط با غرب و تنوع‌سازی در روابط خارجی دورنمای مثبت‌تری نسبت به گذشته وجود دارد.

آینده روابط دو کشور نیز به همین عامل بستگی خواهد داشت. تصور سیاست‌گذاران از هر کدام از عوامل همگرایی و واگرایی نقش بسیار مهمی در آینده روابط خواهد داشت. تغییر رابطه امنیتی بین الاذهانی مستلزم رفتار مثبت و اعتمادآفرین از سوی دو طرف است تا زمینه برای عبور از روابط امنیتی به روابط همگراییانه اعتمادساز و گسترش روابط فراهم شود. انتظار می‌رود این تغییر سیاست ایران در برابر بحران قره‌باغ شروع همگرایی بیشتر بین دو کشور باشد و سطح روابط دو کشور در زمینه سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و تجاری افزایش داشته باشد. شایان توجه اینکه نزدیکی ایران به جمهوری آذربایجان به‌ویژه در قضیه بحران قره‌باغ، به

هیچ‌وجه به معنی قطع یا تیرگی روابط بین ایران و ارمنستان نخواهد بود. ارمنستان و ایران از نظر ژئوپلیتیک، راهبردی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و امنیتی روابط پایداری را تجربه می‌کنند، این مسئله ممکن است در کوتاه‌مدت و از نظر سیاسی چالشی در روابط دو کشور باشد، اما در روابط پایدار دو کشور تأثیری نخواهد داشت. نقش منطقه‌ای ایران ایجاب می‌کند که با در نظر کردن دیدگاه‌های دوطرف و دوری از یک‌سویه‌نگری در حل و فصل بحران ورود کند و به این وسیله جایگاه خود را در ژئوپلیتیک منطقه‌ای ارتقا دهد. با این توضیحات تأکید می‌شود که رویکردهای تحلیلی مبتنی بر واقعیت‌های ژئوپلیتیک حاکم بر روابط سه کشور، همچنان در کنار رویکرد سازه‌انگاری قابلیت تحلیل موضوع مورد بحث را دارد.

References

- Abbasi, Majid, Mousavi, Seyed Mohammad Reza (2013), "Relations between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan; Convergence contexts and areas of divergence", **Central Eurasia Studies**, Vol. 6, No. 2 [in Persian]. Doi: 10.22059/JCEP.2014.36771.
- Afzali, Rasoul, Seyyedi Asl, Seyyed Mohammad, Mahmoudi, Abolghasem (2014), "Explaining the Relations Between Iran and the Republic of Azerbaijan with a Constructivist Approach", **Central Eurasia Studies**, Vol. 7, No. 2 [in Persian]. Doi: 10.22059/JCEP.2014.52977.
- Amirahmadian, Bahram, Rezazadeh, Habib, Jorfi, Ahmad (2016), "Analysis of Iran-Armenia Relations; Using the Theoretical Framework of Defensive Realism", **Central Eurasia Studies**, Vol. 9, No. 1 [in Persian]. Doi: 10.22059/JCEP.2016.58572.
- Amiri, Mehdi (2006), "Assessing the Relations between Iran and the Republic of Azerbaijan in the Twentieth Century", **Parliament and Strategy**, No. 53 [in Persian]. Link: <https://www.sid.ir/fa/journal/viewpaper.aspx?id=182103>.
- Beehner, Lionel (2005), "Nagorno Karabakh: The Crisis in Caucasus", **Council of Foreign Relations**, www.cfr.org. Nov 2 (Accessed on: 11/12/2020).
- Brown, Cameron S. (2002), "Observations, from Azerbaijan", **Middle East Review of International Affairs**, Vol. 6, No. 4, December, 2002. pp.66-74. Link: <http://meria.idc.ac.il/journal/2002/issue4/brown.pdf>
- Cagaptay, Soner & Alexandr Murinson (2005), "Good Relation between Azerbaijan and Israel: A Model for Other Muslim States in Eurasia?", **The Washington Institute for Near East Policy**, 30 March 2005. <http://washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=2287>, (Accessed on: 12/07/2012).

- Chernov, Fred (2009), **Theory and Theory in International Relations**, Translated by Alireza Tayyeb, Tehran: Ney Publishing [in Persian].
- Dehghani Firoozabadi, Seyed Jalal (2007), "Identity and Interest in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran", in: Davood Kiani, **National Interests of the Islamic Republic of Iran**, Tehran: Research Institute for Strategic Studies [in Persian].
- Dehghani Firoozabadi, Seyed Jalal (2010), "Security Policy of the Islamic Republic of Iran in the South Caucasus", **Geopolitical Quarterly**, Vol. 6, No. 1 [in Persian]. Link: <https://www.sid.ir/fa/journal/viewpaper.aspx?id=105916>.
- Dehghani Firoozabadi, Seyed Jalal and Nouri, Vahid, (2011), **Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran in the Age of Fundamentalism**, Tehran: Imam Sadegh University Press [in Persian].
- Ghaffari, Omid, Veisinejad, Omid Ali, Taghipour, Mohammad (2012), "The Nagorno-Karabakh Conflict and Its Impact on the National Security of the Islamic Republic of Iran", **Security Studies**, No. 39[in Persian]. Link: <https://www.sid.ir/fa/journal/viewpaper.aspx?id=196395>.
- Griffiths, Martin, (2009), **Encyclopedia of International Relations and World Politics**, translated by Alireza Tayeb, Tehran: Quomes Publication [in Persian].
- Khoshnood, Arvin, Khoshnood, Ardavan (2021), "Iran's Quandary on Nagorno-Karabakh", **Middle East Quarterly**, Vol. 28, No. 2. Link: <https://portal.research.lu.se/en/publications/irans-quandry-on-nagorno-karabakh>.
- Hadian, Nasser, (2003), "Constructivism: From International Relations to Foreign Policy", **Foreign Policy Quarterly**, No. 68 [in Persian]. Link: <https://sid.ir/fa/journal/viewpaper.aspx?id=52920>.
- Hartrick, Adrian (2020), "Karabakh's Latest Cycle of Displacement," **Eurasianet**, November 14. Link: Karabakh's latest cycle of displacement | Eurasianet
- Hunter, Shirin (2010), **Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era**, England: Oxford.
- Javadi Arjomand, Mohammad Jafar, Rezazadeh, Habib and Hazratpour, Saeedeh (2014), "Study of the Causes of Cold Relations between Iran and the Republic of Azerbaijan", **Central Eurasia Studies**, Vol. 7, No. 1 [in Persian]. Doi: 10.22059/JCEP.2014.51756
- Karamzadi, Muslim and Khansari, Fahimeh (2017), "Explaining the Convergence Fields in the Relations between Iran and the Republic of Azerbaijan; Its Challenges", **Central Eurasia Studies**, Vol. 10, No. 1, [in Persian] Doi: 10.22059/JCEP.2017.62906

- Koolae, Elaheh (2010), "The Islamic Republic of Iran and the Geopolitics of the South Caucasus", **Geopolitical Quarterly**, Vol. 6, No. 1 [in Persian]. Link: <https://www.sid.ir/fa/journal/viewpaper.aspx?id=105858>.
- Koolae, Elaheh and Goodarzi, Mahnaz (2015), "The Impact of Developments in Armenian-Turkish Relations on Iran-Armenia Relations", **Geopolitical Quarterly**, Vol. 37 [in Persian]. Doi: 20.1001.1.17354331.1394.11.37.2.3
- Koolae, Elaheh and Osuli, Qasem (2012), "How to Change the Security Relations between Iran and the Republic of Azerbaijan", **Central Eurasian Studies**, Vol. 5, No. 10 [in Persian]. Link: <https://www.sid.ir/fa/journal/viewpaper.aspx?id=181501>.
- Koozegar Kalji, Vali (2020), "Eight Principles of Iran's Foreign Policy in the Nagorno-Karabakh Conflict", available at: www.iras.ir/fa/doc/note/409 (Accessed on: 05/07/2021) [in Persian].
- Maleki, Abass (2007), "Iran's New Asian Identity", in Gayane Novikova, ed., **Regional Security Issues**, Vol. 34, No. 3. Link: Liste dal catalogo di biblioteca: Turchia / Subject lists from Library catalogue: Turkey (iai.it)
- Moeinabadi Bidgoli, Hossein, Sadri Alibabalu, Sayad (2015), "The Performance of the Organization for Security and Cooperation in Europe in the Nagorno-Karabakh conflict between the Republic of Azerbaijan and Armenia", **Central Eurasia Studies**, Vol. 8, No. 1 [in Persian]. Doi: 10.22059/JCEP.2015.54963
- Mojtahedzadeh, Pirooz, Pouyan, Reza and Karimipour, Yadollah (2008), "Analysis and Study of the Overlap of Iran's Foreign Policy in Interaction with Azerbaijan with Geopolitical Realities", **Quarterly Journal of Teacher of Humanities**, Vol. 12, No. 2 [in Persian]. Link: <https://www.ensani.ir/fa/article/43065>.
- Mushirzadeh, Homeira, (2007), **Evolution in Theories of International Relations**, Tehran: Samat Publication, third edition [in Persian].
- Novikova, Gayane (2000); Armenia and the Middle East, **Middle East Review of International Affairs**, Vol. 4, No. 4, available at: Also see: www.criaonline.org (accessed on 12/9/2020).
- Onuf, N. (1989), **World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations**, Colombia, SC. University of South Carolina Press.
- Qeisari, Nora and Goodarzi, Mahnaz (2009), "Iran-Armenia Relations; Opportunities and Challenges", **Central Eurasia Studies**, No. 3 [in Persian]. Link: https://jcep.ut.ac.ir/article_19522.html
- Safarnejad, Dariush (2020), "Supportive diplomacy of the Islamic Republic of Iran towards the Republic of Azerbaijan from 1999 to 2020", **Journal**

- of **International Media**, Vol. 5, No. 6 [in Persian] Link: <https://www.civilica.com/doc/1214415>.
- Sari ol-Qalam, Mahmoud (2009), "Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran: The Potentials and Possibility and Change", **Foreign Relations Quarterly**, Vol. 1, No. 1 [in Persian]. Link: <https://www.sid.ir/fa/journal/viewpaper.aspx?id=113837>.
- Shaffer, Brenda (2005), "From Pipedream to Pipeline: A Caspian Success Story", **Current History**, Vol. 104, No. 684. Link: <https://www.jstor.org/stable/i40230917>. UNDocs.S/RES/822, 853 and 883/1993.
- Valigolizadeh, Ali (2016), "Explaining the Factors in the Formation of Different Behavioral Patterns in the Nagorno-Karabakh Crisis", **Geopolitical Quarterly**, Vol. 43 [in Persian]. Link: <https://www.sid.ir/fa/journal/viewpaper.aspx?id=60749>.
- Velayati, Ali Akbar (2020) , "The Occupied Territories of Azerbaijan Must be Evacuated. The Solution to the Nagorno-Karabakh Conflict Is Not Military", Available at: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1399/07/15/2363855/> (Accessed on: 10/11/2020) [in Persian].
- Wendt, Alexander (1993), "Anarchy is What States Make of It", **International Organizations**, Vol. 46, No. 2, pp. 391-425. Link: <https://www.jstor.org/stable/2706858>.
- "Will Iran's Proposal for Karabakh be a Solution?", **Donya-e-Eqtesad**, available at: <http://www.donya-e-egtesad/12.15.202>, (accessed on: 03/04/2021) [in Persian].
- Zarif, Mohammad Javad (2020), "Iran's Plan for a Permanent Solution to the Nagorno-Karabakh Conflict will be Presented Soon", available at: <http://www.irna.ir/news/840907297> (accessed on: 09/11/2020). [in Persian]